

מבוא

מחברו של ספר התניא, ר' שניאור זלמן מליאדי, הנקרא אדמו"ר הזקן בפי חסידי חב"ד, נולד לאביו ר' ברוך (המתייחס למשפחת המהר"ל מפראג) ב"ח באלול תק"ה (1745). בעיירה ליוזנא שברוסיה הלבנה. עוד משחר ילדותו נודע כבעל כישרונות גאוניים. שנים אחדות לאחר נישואיו (בשנת תק"כ) החליט שעליו לקבל תורה באחד ממרכזי התורה הגדולים. זמן מה התלבט אם ללכת לווילנא, מקומו של הגר"א, או למוריטש אל המגיד הגדול ר' דוב בער, ממלא מקומו של הבעש"ט, וכיוון שסבר שללמוד הוא יודע מעט, אבל להתפלל כלל לא – החליט בשנת תקכ"ד – ללכת למוריטש. על אף גילו הצעיר נמנה עד מהרה עם חברות התלמידים הפנימית של המגיד. המגיד העריך מאד את כישורונותיו וגדולתו בתורה ומשום כך הטיל עליו (בשנת תק"ל) את התפקיד לחבר "שולחן ערוך" חדש ומעודכן. אדמו"ר הזקן אכן עבד על יצירה זו במשך שנים רבות (ולחלקים ממנה אף עשה שתי מהדורות). ואולם למרבה הצער אבד רובו של הספר בשריפה ורק חלק ממנו (רובו של חלק או"ח ומעט משאר החלקים) יצא לאור לאחר מותו. הספר, הידוע בשם "שולחן ערוך הרב", הוא הישג הלכתי כביר של עיבוד ותמצות ההלכה עד ימיו. בספר בולט סגנונו העברי המעולה, כושרו לבאר דברים בקיצור ובבהירות רבה, בעמקות וללא סיבוכים. בשיטתו ההלכתית הוא קרוב בתחומים רבים לשיטת הגר"א, ולולא היה הספר כרוך במחלוקת על החסידות, היה בוודאי זוכה למעמד מרכזי יותר. ואולם, גם כך זכה למעמד מכובד אצל פוסקי ההלכה בכל החוגים והוא משמש מקור הלכתי יסודי לחסידים בכלל ולחסידי חב"ד בפרט.

בשנת תקכ"ז התמנה אדמו"ר הזקן למגיד בעירו ליוזנא, ומשנת תקל"ב החלו להתאסף סביבו צעירים רבי כשרון שאת לימודיהם ניהל במסגרת של "חדרים" (חדר א', חדר ב' – לפי דרגתם). לפי מסורת חב"ד יש לראות בשנים אלו את התחלת התגבשות שיטתו המיוחדת בחסידות.

בשנת תקל"ד הלכו הוא ורבו־חבירו, ר' מנחם מענדל מויטבסק, כמשלחת חסידית לוילנא, במטרה לפגוש את הגאון ולהגיע עמו להבנה, אולם הגאון מוילנא סירב לקבלם.

לאחר הסתלקות המגיד הגדול ממזריטש בשנת תקל"ד קבלו החסידים את הנהגתו המרכזית של ר' מנחם מענדל מויטבסק. אך בשנת תקל"ז, בלחץ הרדיפות והחרמות, שכוונו בעיקר נגד חסידי רוסייה הלבנה עלה ר' מנחם מענדל וקבוצה גדולה של חסידים לארץ ישראל. אדמו"ר הזקן, שתחילה נלווה אף הוא עמם, שוכנע לשוב ולהישאר במקומו ונמנה – יחד עם ר' ישראל מפולוצק ור' יששכר דב מליובאוויטש – כראשי החסידים ברוסייה הלבנה, ובשנת תקמ"ח מינה אותו ר' מנחם מענדל מויטבסק במכתב מארץ ישראל למנהיגם היחיד של החסידים באזור זה. אמנם, היה זה רק אישור לעובדה קיימת, שכן בעקבות פעילותו החינוכית רבת ההיקף, בכתב ובעל פה, ועל ידי הופעתו והצלחתו בכמה ויכוחים מרשימים (מהם מפורסם הויכוח במינסק בשנת תקמ"ג), לא זו בלבד שאדמו"ר הזקן נעשה למנהיג החסידי החשוב ביותר ברוסייה הלבנה, אלא אף הגיע לגיבוש מיוחד של חסידיו ותומכיו כבעלי שיטה ייחודית בחסידות – שיטת חב"ד (חכמה, בינה, דעת).

השפעתו של אדמו"ר הזקן הלכה וגברה. כתבי החסידות שלו שהופצו בהעתיקות התפשטו בכל מקום, וכתביו הנדפסים, שהופצו תחילה בעילום שם המחבר, הוסיפו הרבה להפצת השיטה, כשם שפעלו להבלטת חשיבותו של מחברם. ואם ב"הלכות תלמוד תורה" (נדפס בשנת תקנ"ד) הראה את כוחו בנגלה, הרי עם הדפסת ספר ה"תניא" (בשנת תקנ"ז) נוצר ספר יסוד בהיר ושיטתי של תורת החסידות.

השפעתו התפשטה לא רק ברוסייה הלבנה, אלא במידה גוברת והולכת בליטא ואף בוילנא עצמה, (הגיעו הדברים לכך שכמה מראשי הקהילה היו בין חסידיו). הדבר עורר זעם גובר בין המתנגדים, וכיוון שהחרמות הוכחו כבלתי יעילים, נקטו המתנגדים בנשק האחרון שעמד לרשותם – המלשינות. מי שהיה רבה של פינסק, הגיש קובלנה רשמית לשלטונות הרוסיים ובה האשים כמה מראשי החסידות, ובעיקר את אדמו"ר הזקן, בהאשמות שונות: בשיגור כספים לשולטן התורכי (האופן שבו הוא הסביר את ריכוז "מעות ארץ ישראל"), וביצירת כת דתית חדשה, דבר שהיה באיסור חמור לפי החוק הרוסי. בשנת תקנ"ט, בעקבות המלשינות, נאסר אדמו"ר הזקן והובא כפושע פלילי לפטרבורג. לאחר משפט חשאי, שפרטיו לא נודעו עד היום (אף כי יש מספר מכתבים אותנטיים וחומר אגדי רב בעניין זה), זוכה לחלוטין ושוחרר ממאסרו ב"ט כסלו באותה שנה. יום זה סימל את ניצחונה הפומבי של החסידות

על מתנגדיה ונקבע, עוד בחייו של אדמו"ר הזקן, כ"חג הגאולה". יום זה הוא מבחינה היסטורית פריצת הדרך לחסידות, שמאז ואילך גברה והתפשטה במידה עצומה והקיפה עוד אלפי רבבות מישראל. ליום זה נקשרה גם משמעות פנימית יותר, לפיה יסודה הפנימי של המחלוקת היה, באיזו מידה ראוי ומותר לגלות ולפרסם את שיטת החסידות בקרב כל ישראל, האם מוכשר הדור לקבל את הגילויים הללו? האם יהיה זה מכשיר לעליה והתרוממות או שמא יביא נזק יותר מאשר תועלת? המשפט, בידי המלכות הרוסית, היה במהותו הפנימית המשפט העליון של החסידות, ופסק הדין שבו יצא אדמו"ר הזקן זכאי היה רק הד לפסק הדין העליון. מלכותא דארעא רק ביטאה בגשמיות את פסק הדין שבו הוצדקה החסידות בבית הדין של מעלה ולפיכך נחוג יום זה כ"ראש השנה לחסידות" בין חסידי חב"ד עד היום. תאריך זה מציין גם תקופה חדשה של יצירה חסידית בחיי אדמו"ר הזקן. התקופה שלפני המאסר היא התקופה הנקראת במסורת החסידות "לפני פטרבורג" והתקופה שלאחריה היא "אחרי פטרבורג". מקובל כי לפני פטרבורג לא אמר אדמו"ר הזקן את דברי החסידות בצורה רחבה ומפורשת, ועדיין השאיר דברים רבים בצורת רמזים בלבד. ואילו "אחר פטרבורג" הפך המעיין לנהר הגדול של חסידות חב"ד כאשר הרגיש אדמו"ר הזקן כי אין עוד קטרוג על תורת החסידות וכי הגיעה העת להרחיבה ולהפיצה ברבים.

בעקבות הלשנות נוספות הוזמן שוב לחקירה בפטרבורג (בשנת תקס"א), ולאחר מאסר ממושך, אף כי בתנאים נוחים בהרבה, שוחרר סופית על פי צו של הקיסר החדש אלכסנדר הראשון. בשובו מהמאסר עבר לעיירה ליאדי, ועל שמה הוא נקרא עד היום "הרב מליאדי".

לאחר שהתגבר אדמו"ר הזקן במידה רבה על מתנגדיו מבחוץ, פרצה מחלוקת פנים-חסידית חריפה שכוונה בעיקר נגד האלמנט האינטלקטואלי של שיטת חב"ד. המחלוקת, שהיו מעורבים בה גם אלמנטים אישיים, הונהגה על ידי ר' אברהם מקאליסק (תלמידו של ר' מנחם מענדל מויטבסק), ומאוחר יותר הצטרף למחלוקת גם ר' ברוך ממז'בוז', נכד הבעש"ט. מחלוקת זו גרמה לאדמו"ר הזקן עגמת נפש רבה, אך לא ערערה את מעמדו ואף הבליטה ביתר-שאת את ייחודו וייחודה של שיטתו.

כאשר פלש נפוליון לרוסיה היה אדמו"ר הזקן בין המתנגדים החריפים לכיבוש הצרפתי. הוא חשש שתחת שלטון צרפתי ומתן אמנציפציה ליהודים תגבר ההתבוללות, ולכן תמך ברוסיה ככל יכולתו. עם התקדמות הצבא הצרפתי נאלץ לברוח בעקבות הצבא הרוסי הנסוג

אל פנים הארץ. בדרכו זו חלה וביום כ"ד טבת תקע"ג בכפר הנידח פיענא נפטר ונקבר בעירייה האדיץ הסמוכה.
אדמו"ר הזקן היה מגדולי אישי היהדות בתקופתו. גדול בתורה, בנגלה ובנסתר, ובעל השכלה כללית רחבה, אמן השפה העברית ובעל כשרון גדול של סדור ועריכה, מנהיג מלידה ומארגן מעולה, ועם זאת מנהיג כריזמטי, מיסטיקן בעל התלהבות רבה, ומחבר מוסיקלי. בכל אחד מתחומי יצירתו חיבר ספרים בעלי ערך קיים, שהיו הבסיס העיקרי לשיטת חב"ד לדורותיה.

ספר התניא

ספר התניא אינו רק אחד מספרי היסוד של החסידות, הוא גם אחד מספרי המוסר הגדולים שנכתבו בזמן מן הזמנים. אף על פי שהמחבר מצניע את עצמו כ"מלקט" – זהו ספר מקורי הן בתפישתו היסודית והן בתוכנו של הערות אגב המרובות שבו. ואף שהמחבר מרבה להעיר שאין הספר מכוון אלא לחוג מצומצם – "ביודעיי ומכיריי" – זהו ספר החותר לפתרון הבעיות בדרך הכוללת ביותר, שאינה מיוחדת לאדם מסוים, לזמן מסוים, ואף לא לתפיסת עולם מיוחדת.

ספרי המוסר ברובם עוסקים בבירורן של בעיות פרטיות ובדרכים שבהן יוכל האדם להגיע להישגים ידועים בתחומים מוגדרים. בדיון מפורט שכזה יש צד של יתרון, שכן הוא מכוון לשאלות מסוימות ומבוררות ששואל האדם את עצמו ומשום כך אף התשובות שהוא מגיע אליהן הן מבוררות ומוגדרות. אך לעומת יתרון זה ישנו חסרון בהגבלת הדיון לאותן בעיות מיוחדות שהספר עוסק בהן, וממילא, הפתרונות אף הם יפים לאנשים מסוימים בלבד. אדם אחר יכול לעמוד בפני ספר כזה, להתרשם שהוא אכן יצירה גדולה ועמוקה, ויחד עם זאת, כספר מוסר, הוא לא ידבר אליו. תחושתו תהיה שאין בזה תשובה היפה לבעיותיו שלו, לאישיותו המיוחדת ולמצבו באותה שעה. לעומת זאת, ספר התניא אינו מטפל בעיקרו בבעיות פרטיות אלא חותר להגיע אל שרשי הדברים, להעמיד את בעיות האדם על הנוסחה היסודית ביותר ולפתור את הבעיות בדרך הכוללת ביותר. הספר מבוסס על הכללה מעמיקה מאד של בעיות הנפש הפנימיות, הוא דן במקורן הראשון של הבעיות, בטוב וברע בכללם, ככוחות יסודיים ומחותיים שבנפש. ההדרכה שבספר התניא מכוונת את האדם לראות את אלפי הסבכים, הספקות והיצרים שבתוכו – כגילויים של בעיית יסוד אחת – המאבק בין הטוב והרע שבתוך נפשו שלו.

ואכן, אף כי הספר כתוב באיפוק רב, הריהו מצייר בתנופה ואף בדרמטיות עצורה את חייו של האדם – כמערך מלחמה עצום המתחולל במשך כל ימי חייו בין הטוב והרע, בין הדחפים הכופים את נפשו לרדת למטה לבין השאיפה להעפיל כלפי מעלה. פרקי הספר המשתלשלים זה מזה ומשולבים זה בזה מובילים את הלומד בו להכיר את פנים הנפש, את השניות המהותית שבתוכה, את מערכי הכוחות הנלחמים, את יתרונותיהם וחולשותיהם, את דרכי המלחמה ותהפוכותיה.

בגישתו של המחבר למלחמה זו יש כעין פתח של גישה חדשה. המלחמה שבנפש האדם, אינה מלחמה בין "טוב" ל"רע" (וכמעט שאין הוא משתמש בכינויים אלה, אלא אם כן הוא זקוק לשבר את האוזן על ידי הלבוש הסמאנטי הרגיל), זו מלחמה בין שני היסודות שבנפש האדם: "הנפש הבהמית" ו"הנפש האלקית". הנפש האלקית היא חלק הנפש השואף אל האלקי, בכל דרכי ביטויה, והנפש הבהמית היא חלק הנפש הקשור אל הוויות העולם הזה. ואולם, אין אלה רק חילופי שמות למושגים של טוב ורע, גוף ונפש, כי אם חלוקה דקה ומעודנת יותר. הנפש הבהמית מטבעה איננה רעה. ויתר על כן, מטבעה אין היא נמשכת אל התאוות הגופניות דווקא. הנפש הבהמית יכולה להתעדן ולהשכיל, ולהגיע להישגים גדולים בחיי הרוח – ועם כל זה – להישאר בבהמיותה. "הנפש הבהמית" משמעה – נפשו של האדם כיצור ביולוגי, כדרגת התפתחות מסוימת במערכת הזואולוגית. ברור, שגם בתחום זה האדם הוא עליון וביכולתו להגיע להישגים גדולים בתחומי המחשבה והרגש, ועם זאת – הוא נשאר בתחומם של בעלי החיים. לעומת זאת, הנפש האלקית, בשאיפתה אל האלקי – היא זו שיוצרת את דמות האדם. טבעה של הנפש האלקית שהיא נכספת להתחבר ולהתבטל באלוקות, ורק בשאיפה זו, במאמץ המתמיד של הנפש האלקית לשכוח את עצמה ואת צרכיה ולהגיע להזדהות עם האור האלקי – קונה לו האדם את זהותו האמיתית – כאדם.

מתוך הגדרה זו של המאבק הפנימי שבנפש – עולה גם הפתרון המתאים. אין זו מלחמת השמד, שבה משתדל האדם כביכול לכלות ולהשמיד חלק מתוך נפשו. הנפש הבהמית הרי אינה רעה בעיקרה, ולכן המאבק נגדה הוא בעצם מאבק חינוכי. תפקיד האדם הוא לחנך את הנפש הבהמית, להעלותה לדרגה גבוהה יותר של הכרה והבנה – עד שתהא מסוגלת להגיע לכלל איחוד, במטרות ובשאיפות, עם הנפש האלקית שבאדם. ובדרך זו, להרמוניה מלאה של גוף ונפש, ארציות ועילאיות.

למלחמה המתמדת בנפשו של אדם, הנובעת מהשניות המהותית

שבו, יש גם השלכות לגבי המוסר המעשי. במשך כל הדורות הכירו חכמי המוסר בצורך, כמעט בהכרח, להביא את האדם לכלל הזדהות פנימית שלימה עם המעשים שהוא עושה. ההנחה המקובלת היא שאם המעשה הוא מכני בלבד, ערכו המוסרי והרוחני הוא נחות בדרגתו. ואולם, לדרגה גבוהה כל כך של התכוונות פנימית יכולים רק בני אדם מועטים להגיע באמת, ואילו הרבים מתייאשים מן המאמץ הרוחני או מגיעים לכלל צביעות. ספר התניא, בהעמקתו במהות היחסים שבין שתי הנפשות באדם, מגיע לגישה שהיא שונה ואפילו מהפכנית בשאלה זו. אכן, לא כל אדם מסוגל להגיע לניצחון מלא של הנפש האלקית על הנפש הבהמית, אבל לא כל אדם נדרש ומחוייב בכך. עצם המלחמה בתוך נפש האדם אינה דבר שלילי. יכול שיהיה אדם שלם לא רק מצד מעשיו הטובים, אלא אף בדיבוריו ואף במחשבותיו הפנימיות – בלא שתהיה שלימות של ממש בתוך נפשו. האדם נדרש לשלימות בלבושי הנפש, אבל אין הוא נדרש להגיע לשלימות במהות נפשו. הבחנה זו משחררת אנשים רבים מחיים של צביעות, מהצורך המדומה להעמיד פנים שהם משהו שאינם, שהם בדרגה שלעולם אינם יכולים להגיע אליה. עצם ההכרה בשניותה המהותית של נפשו מאפשרת לאדם להכיר בכך שישנה שלמות שאין הוא יכול להגיע אליה, ויחד עם זה לשאוף בכל מאודו להגיע לשלמות שהוא יכול, ובכך למלא את תפקידו האלוקי.

ומאחר והוא יודע שתאוותיו ומחשבותיו הבלתי רצויות נובעות מיסוד מהותי בתוכו, ואין הוא מצווה לעוקרן מהשרש – ממילא אין מציאותם בתוכו מהווה טרגדיה, אין היא מחייבת משבר פנימי ללא מוצא. אדרבה, דווקא בידיעה זו יכול האדם להגיע לשלימות בתוך נפשו. יכול הוא להיות כצדיק בכל פרטי חייו – ובאותה שעה להמשיך ולעמוד במאבק תמידי בתוך נפשו.

דמות רוחנית זו מציב ספר התניא כמעמד מוסרי חדש – "הבינוני". הבינוני הוא גיבורו של הספר, אליו הוא מכוון, עליו הוא מספר, ועל שמו הוא נקרא. הבינוני הוא "עובד אלקים", שכל ימיו הם מלחמת ניצח למען האלקי, שמאבקו עם נפשו הוא כולו המנון שבח לבורא. הבינוני כאידיאל שאליו ישאף האדם – פותח פתח לכל אדם, בכל מקום ובכל דרגה, למצוא את מקומו בכלל השואפים להיות עליונים – עובדי ה' באמת.

אמנם, נקודות אלה, עם כל חשיבותן, אינן ממצות את כל תוכנו של ספר התניא. זהו ספר שהערות-האגב שבו וכן פרקי העזר שמסביב לנושא המרכזי, עניינם ולקחם אינם פחותים משל הנושאים המרכזיים.

ליקוטי אמרים ♦ מבוא

זהו ספר שככל שקוראים בו יותר – מגלים בו יותר רעיונות ומחשבות, תפיסת עולם שלימה וכוללת, תבנית יסוד של היסטוריה יהודית, והדרכה מוסרית באין ספור בעיות. זהו ספר שבהיקפו הכמותי המצומצם נתקפלה תורה שלימה בתמצית מגובשת, וכפי שביטא זאת ר' זושא מאניפאלי: תמה אני, כיצד אפשר להכניס אֶל גדול ונורא כל כך בתוך ספר קטן כל כך?

אם ניתן, בדרך כלשהי, להגדיר את ספר התניא הרי התפיסה השלימה ביותר למהותו של הספר מצויה במסורת החסידית כפי שסיכם אותה האדמו"ר הקודם מליובאוויטש נ"ע: ספר התניא הוא תורה שבכתב בתורת החסידות, והלימוד בו כלומד בחומש, שהכל לומדים בו מגדול שבגאונים ועד קטן שבקטנים, כל אחד לפי ערכו יודע מה שיודע ואין אחד יודע מאומה.